Κατερίνα Νικολάου

ΟΙ ΠΡΩΤΑΓΩΝΙΣΤΕΣ ΤΗΣ Δ΄ ΣΤΑΥΡΟΦΟΡΙΑΣ

ΣΕ ΜΙΑ ΑΝΤΙΠΑΡΑΘΕΣΗ ΚΑΙ ΣΥΡΡΑΞΗ της έκτασης της Δ΄ Σταυροφορίας, με συνέπειες ανυπολόγιστες και για τις δύο πλευρές που τελικά ήρθαν αντιμέτωπες – τόσο δηλαδή για τη Δύση όσο και για τη χριστιανική Ανατολή –, πέρα από τη διακρίβωση και την ανάλυση των πολιτικών, κοινωνικών, θρησκευτικών, οικονομικών δομών και συνθηκών που την προκάλεσαν, πρέπει να αναζητηθεί και η συμβολή της προσωπικότητας των πρωταγωνιστών της. Κρίνεται χρήσιμη η ανασύνθεση της φυσιογνωμίας αυτών που έλαβαν τις αποφάσεις και αυτών που ωθήθηκαν από τα γεγονότα να παρασυρθούν στη δίνη των εξελίξεων, έτσι ώστε να αποδοθεί, στο ποσοστό που τους αναλογεί και δίχως να παραβλέπεται η ιστορική αιτιότητα, το μερίδιο της ευθύνης τους. Ικανότητες, φιλοδοξίες, ειδικές δεξιότητες ή και σωματικές αδυναμίες συνέβαλαν στη διαμόρφωση των χαρακτήρων εκείνων που κήρυξαν και εκείνων που ανέλαβαν τη Σταυροφορία, εκείνων που συμμετείχαν και εκείνων που προκάλεσαν την εκτροπή της, χωρίς να αντιλαμβάνονται πάντοτε τη σημασία των ενεργειών τους.

Εμπνευστής της Σταυροφορίας ήταν ο πάπας *Ιννοκέντιος Γ΄* [1160 ή 1161-1216 (πάπας από το 1198)].

> *Ο πάπας αυτός ήταν πολύ καλός άνθρωπος και πολύ καλός κληρικός, και γύριζε τους τόπους κηρύσσοντας τη σταυροφορία. Και άνθρωποι πολλοί τον ακολούθησαν, γιατί τόσο άξιος άνθρωπος ήταν που ο Κύριος ο Θεός έκανε μεγάλα θαύματα γι' αυτόν· κι έτσι ο πάπας αυτός βρήκε πολλούς για να 'ρθουν μαζί του στους Άγιους Τόπους, πέρα από τη θάλασσα,*

υποστηρίζει ο Ροβέρτος του Κλαρί (Robert de Clari), αρχίζοντας την *Ιστορία εκείνων που κατάκτησαν την Κωνσταντινούπολη* (§ 1, σελ. 31-32).

Την ίδια μέρα που κηδεύτηκε ο πάπας Κελεστίνος Γ΄, στις 8 Ιανουαρίου 1198, οι καρδινάλιοι εξέλεξαν ένα διανοούμενο νέο καρδινάλιο στη θέση του ποντίφικα, τον Λοθάριο ντε' Κόντι (Lotario de' Conti). Η επιλογή τους αποδείχθηκε επωφελής για την Εκκλησία της Ρώμης γιατί ο Λοθάριος αναδείχθηκε σε

έναν από τους μεγαλύτερους πάπες του μεσαίωνα. Γιος του Τρασιμούνδου (Trasimund), κόμη του Segni, γεννήθηκε στην Anagni το 1160 ή το 1161 και πέθανε στην Περούτζια στις 16 Ιουνίου 1216. Σπούδασε στη Ρώμη, θεολογία στο Παρίσι και νομικά στη Μπολόνια. Διακεκριμένος νομικός του κανονικού δικαίου, έγινε καρδινάλιος το 1190 από το θείο του Κλήμεντα Γ'. Ενώ ήταν πάπας ο Κελεστίνος Γ', αποσύρθηκε από την παπική αυλή, πιθανόν στην Anagni, και αφοσιώθηκε στη συγγραφή. Δέχθηκε με απροθυμία την εκλογή του στον παπικό θρόνο, στον οποίο ανήλθε στις 22 Φεβρουαρίου του 1198.

Κινούμενος από ιταλιώτικο πατριωτισμό και από θεοκρατική αντίληψη ως εκπρόσωπος του Χριστού, επανέφερε τη Ρώμη στην παπική εξουσία, εκδίωξε τους Γερμανούς από την κεντρική Ιταλία και εγκαθίδρυσε ξανά την κυριαρχία της Αγίας Έδρας στο βασίλειο της Σικελίας, παίρνοντας υπό την κηδεμονία του το νεαρό γιο του Ερρίκου ΣΤ', Φρειδερίκο Β' Ρογήρο.

Αμέσως μετά την εκλογή του αποφάσισε ότι έπρεπε να οργανωθεί σταυροφορία για την απελευθέρωση των Αγίων Τόπων από τους μουσουλμάνους και την αρχηγία της να αναλάβει η παπική έδρα. Με επιστολή του, τον Αύγουστο του 1198, απευθύνθηκε σε όλους τους επισκόπους της Δύσης. Κάλεσε στα όπλα όχι βασιλείς και αυτοκράτορες, αλλά κόμητες και βαρόνους, ακόμη και πόλεις. Οι επίσκοποι και οι αρχιεπίσκοποι έπρεπε να συνεισφέρουν στρατιώτες ή το αντίστοιχο ποσό σε χρήμα. Έγραψε ξεχωριστά στους βασιλείς της Αγγλίας και της Γαλλίας διατάζοντάς τους να σταματήσουν τον πόλεμό τους· όχι για να μετάσχουν οι ίδιοι στη σταυροφορία αλλά για να επισημάνει ότι η έριδά τους δεν έπρεπε να εμποδίσει τη στρατολόγηση και τη συλλογή χρημάτων για τον σκοπό του. Έστειλε επίσης έναν παπικό απεσταλμένο να προσπαθήσει να πείσει τη Γένουα και την Πίζα να κάνουν ανακωχή μεταξύ τους για τους ίδιους λόγους αλλά και γιατί ήθελε οι Πισάτες και οι Γενουάτες να συμμετάσχουν στη σταυροφορία.

> *Και έστειλε μήνυμα ... πως δίνει τούτη τη συγχώρεση ...: όλοι εκείνοι που θα γινόντουσαν σταυροφόροι και θα υπηρετούσαν το Θεό για ένα χρόνο στο στρατό θα παίρνανε άφεση για όλες τις αμαρτίες που είχανε κάνει και που τις είχαν εξομολογηθεί. Επειδή αυτή η συγχώρεση ήταν τόσο μεγάλη, ταράχτηκαν πολύ οι καρδιές των ανθρώπων, και πολλοί γίνανε σταυροφόροι επειδή η συγχώρεση ήταν τόσο μεγάλη* (Βιλλαρδουίνος, § 2, σελ. 26).

Η αναχώρηση των σταυροφόρων ορίστηκε από τον Ιννοκέντιο για τον Μάρτιο του 1199 αλλά κανείς δεν έφυγε. Ο Ριχάρδος της Αγγλίας και ο Φίλιππος της Γαλλίας έκαναν ανακωχή, όμως ο Ριχάρδος πέθανε λίγο μετά και ο πόλεμος

ξανάρχισε. Κήρυκες κήρυξαν, ο ποντίφικας έγραψε κι άλλα γράμματα και προσπάθησε να συγκεντρώσει χρήματα, όμως τίποτα δεν συνέβαινε. Μόλις τον Νοέμβριο του 1199 οι πρώτοι σημαντικοί άρχοντες «πήραν τον σταυρό», έχοντας συγκεντρώσει αρκετούς άνδρες για την επιχείρηση ώστε να μπορεί να αποκαλείται στρατός.

Σχεδόν αμέσως ο Ιννοκέντιος άρχισε να χάνει τον έλεγχο της σταυροφορίας. Σχεδίασε να συγκεντρωθούν οι σταυροφόροι από όλη την Ευρώπη στη Βενετία, γιατί αυτή η πόλη ήταν η μόνη που μπορούσε να ναυπηγήσει πλοία ικανά να μεταφέρουν έναν ολόκληρο σταυροφορικό στρατό. Η επιχείρηση φυσικά δεν θα ήταν δωρεάν. Η συμφωνία έγινε μεταξύ Βενετίας και αρχηγών των σταυροφόρων και από εκείνο το σημείο και στο εξής τα γεγονότα επηρεάστηκαν περισσότερο από τη Βενετία παρά από τον πάπα. Η φωνή του δεν εισακούστηκε, όταν οι σταυροφόροι, μπροστά στην αδυναμία τους να ανταποκριθούν στις οικονομικές υποχρεώσεις προς τη Βενετία, οδηγήθηκαν στη λύση της παροχής υπηρεσιών και συνέπραξαν στην πολιορκία και στην καταστροφή της Ζάρας (Νοέμβριος 1202). Ο ποντίφικας αρκέστηκε αρχικά στην έκφραση δυσαρέσκειας αλλά στη συνέχεια αφόρισε τους Βενετούς ως υπεύθυνους για την εκτροπή της ιερής εκστρατείας με τη χρήση όπλων εναντίον χριστιανών και την καταστροφή χριστιανικής γης. Η σταυροφορία είχε γίνει πλέον όργανο της βενετικής πολιτικής.

Τις τύχες της Γαληνοτάτης διηύθυνε τότε ο τριακοστός ένατος δόγης της Βενετίας, ο *Ερρίκος Δάνδολος* (21/4/1192-14/6/1205), ο οποίος, όταν ανέλαβε τα ηνία, ήταν ήδη γερασμένος, τυφλός αλλά φλεγόμενος από φιλοδοξίες για τη Δημοκρατία.

Πόσο ηλικιωμένος ήταν; Η απάντηση είναι ασαφής. Ορισμένοι υπολογίζουν ότι ήταν 85 ετών, όμως η αξιοθαύμαστη δράση του κατά τα επόμενα χρόνια θέτει την ηλικία αυτή υπό αμφισβήτηση. Άλλοι έχουν υποθέσει ότι όταν έγινε δόγης βρισκόταν στα μέσα της όγδοης δεκαετίας της ζωής του.

Πόσο τυφλός ήταν; Πάλι η απάντηση είναι αβέβαιη. Γράφοντας τριάντα χρόνια αργότερα ο Γοδεφρείδος Βιλλαρδουίνος – που γνώρισε προσωπικά τον Δάνδολο – υποστήριξε ότι είχε χάσει το φως του από ένα κτύπημα στο κεφάλι. Στο *Χρονικό του Νόβγκοροντ* όμως παραδίδεται άλλη εκδοχή: στον βυζαντινοβενετικό πόλεμο του 1171 και ενώ ο στρατός της Βενετίας βρισκόταν αποδεκατισμένος από πανούκλα στη Χίο, ο Δάνδολος στάλθηκε στην Κωνσταντινούπολη για να διαπραγματευθεί ειρήνη – αυτή είναι και η πρώτη εμφάνιση του δόγη στο ιστορικό προσκήνιο. Ο βυζαντινός αυτοκράτορας Μανουήλ Κομνηνός διέταξε την τύφλωσή του και ο Ανδρέας Δάνδολος (1307-1354), απόγονος της οικογένειας, αναφέρει ότι έτσι ο Δάνδολος έχασε μερικώς την όρασή του *pro salute*

patriae constanter resistens (*Chronic*, έκδ. Muratori, XII, 298). Φαίνεται πως παρά τα βασανιστήρια ο τότε πρεσβευτής δεν στερήθηκε τελείως το φως του.

Στα χρόνια που ακολούθησαν ο Ερρίκος Δάνδολος ανέλαβε ακόμη μία διπλωματική αποστολή στην Κωνσταντινούπολη αλλά και στη Σικελία και το 1178 ήταν μεταξύ των σαράντα εκλεκτόρων που για πρώτη φορά κλήθηκαν να εκλέξουν δόγη. Ο ίδιος εκλέχθηκε δόγης το 1192 και, παρά την προχωρημένη ηλικία του, επέδειξε μεγάλη δραστηριότητα: έθεσε τέρμα στις εμπορικές φιλονεικίες με τη Βερόνα, κήρυξε πόλεμο εναντίον των κατοίκων της Ζάρας για την ένωση της πόλης τους με την Ουγγαρία και εναντίον των Πισατών που επιχείρησαν να εδραιωθούν στην Ίστρια. Το 1198 κατόρθωσε να συνάψει συμμαχία με τον Αλέξιο Γ', ο οποίος ανανέωνε τα προνόμια των Βενετών και εγγυόταν την οικονομική ηγεμονία της Βενετίας στην Ανατολή, όμως το 1201 η Βενετία βρέθηκε σε αντιπαράθεση με τον βυζαντινό αυτοκράτορα, ο οποίος καταπάτησε όρους της συνθήκης και παραχώρησε εμπορικά προνόμια σε Γενουάτες και Πισάτες. Οι πολυκύμαντες σχέσεις του Δάνδολου με την αυτοκρατορία της Κωνσταντινούπολης κατέστησαν σαφές στον δόγη ότι η επέκταση και η εδραίωση της κυριαρχίας της Γαληνοτάτης στη Μεσόγειο περνούσαν από το Βυζάντιο. Αντιλαμβάνεται κανείς ότι η Βενετία, βλέποντας τη θέση της να απειλείται, άδραξε αργότερα την ευκαιρία που της παρουσιάστηκε να ανατρέψει τον Αλέξιο Γ' και να τον αντικαταστήσει με έναν ηγεμόνα προσδεδεμένο στα ενδιαφέροντά της.

Κατά τη διάρκεια της προετοιμασίας της σταυροφορίας, όταν έφτασαν στη Βενετία οι έξι αγγελιαφόροι των σταυροφόρων, που είχαν σταλεί από τους κόμητες με διαπιστευτήρια, *ο δούκας της Βενετίας, που ... ήταν πολύ σοφός και πολύ συνετός, τους δέχθηκε με μεγάλες τιμές και κείνος και οι άνθρωποί του, και τους είδαν με μεγάλη χαρά* (Βιλλαρδουίνος, §15, σελ. 32). Προτάθηκε η συμμετοχή της Δημοκρατίας με μεγάλο οικονομικό όφελος, γεγονός που ο δόγης αποδέχθηκε χωρίς συναισθηματισμούς, καθώς τους σχεδιασμούς του υπαγόρευαν η πολιτική σκοπιμότητα και τα οικονομικά συμφέροντα της Βενετίας, ενώ η ιδέα της σταυροφορίας τον άφηνε ασυγκίνητο. Για τον τολμηρό Δάνδολο η εγγύηση της οικονομικής ανάπτυξης της Βενετίας προϋπέθετε τον παραμερισμό της Κωνσταντινούπολης και την πολιτική αναβάθμιση της ενετικής πολιτείας, εκεί που άλλοτε δέσποζε η βυζαντινή αυτοκρατορία. Αλλά γι' αυτό έπρεπε να προηγηθεί μια στρατιωτική αναμέτρηση, το πλαίσιο της οποίας προσέφερε τώρα η κήρυξη της Δ' Σταυροφορίας.

Οι ίδιοι οι σταυροφόροι πάντως δεν είδαν στην κίνηση του Δάνδολου παρά αυτό που ήθελαν: την πρόθυμη και αβίαστη συμμετοχή της μεγάλης δύναμης και

του ηγέτη της στον «ιερό αγώνα» τους. Η ικανοποίησή τους ήταν ακόμη μεγαλύτερη όταν, στη συνέχεια, μπροστά στην αδυναμία τους να πληρώσουν τα υπεσχημένα, προτάθηκε από το δόγη η κατάληψη της Ζάρας. Ο ίδιος ο Δάνδολος τέθηκε επικεφαλής των Βενετών.

> *Τότε μαζεύτηκαν την Κυριακή στην Εκκλησία του Αγίου Μάρκου και έγινε πολύ μεγάλη γιορτή· και κει ήταν ο λαός της χώρας και οι περισσότεροι ευγενείς και προσκυνητές.*
>
> *Πριν αρχίσει η μεγάλη λειτουργία, ο δούκας της Βενετίας, ... ανέβηκε στον άμβωνα και μίλησε στο λαό και τους είπε: «Κύριοι, συντροφεύετε τους καλύτερους ανθρώπους του κόσμου και για την πιο σπουδαία υπόθεση που 'χει ποτέ ξεκινήσει άνθρωπος. Και γω είμαι γέρος άνθρωπος και αδύναμος και θα 'χα ανάγκη από ανάπαυση· και βασανισμένο είναι το σώμα μου. Αλλά βλέπω πως κανείς δε θα 'ξερε να σας κυβερνήσει και να σας κατευθύνει, όπως εγώ, που είμαι ο άρχοντάς σας. Αν θέλετε να μου επιτρέψετε να φορέσω το σήμα του σταυρού για να σας υπερασπίσω και να σας κατευθύνω και ο γιος μου να μείνει στη θέση μου, θα πάω μαζί σας και μαζί με τους προσκυνητές, για ζωή ή για θάνατο».*
>
> *Και όταν εκείνοι τον άκουσαν φώναξαν όλοι μ' ένα στόμα: «Σας παρακαλούμε, για το Θεό, να κάνετε τη συμφωνία και να την εκτελέσετε και να 'ρθείτε μαζί μας».*
>
> *Πολύ συγκινήθηκαν οι άνθρωποι της χώρας και οι προσκυνητές και πολλά δάκρυα χύθηκαν, γιατί εκείνος ο άξιος άνθρωπος είχε σπουδαίους λόγους να μείνει πίσω· γιατί ήταν γέρος άνθρωπος και τα μάτια του ήταν όμορφα, αλλά δεν έβλεπε καθόλου, για τι είχε χάσει την όρασή του από μια πληγή στο κεφάλι. Είχε πολύ μεγάλη καρδιά. Αχ! Πόσο λίγο του μοιάζανε εκείνοι που σ' άλλα λιμάνια είχαν πάει για να αποφύγουν τον κίνδυνο.*
>
> *Ανέβηκε λοιπόν στον άμβωνα και πήγε μπροστά στο θυσιαστήριο και έπεσε στα γόνατα κλαίγοντας πολύ· και του ράψανε το σταυρό στο μεγάλο καπέλο από μπαμπάκι, γιατί ήθελε να τον βλέπουν οι άνθρωποι.* (Βιλλαρδουίνος, § 64-68, σελ. 49-50).

Ήταν η αρχή της εκτροπής της σταυροφορίας. Τα γεγονότα και οι εξελίξεις εκτίθενται αλλού· πρέπει όμως να σημειωθεί εδώ ότι πρώτη η Ζάρα πλήρωσε τις φιλοδοξίες του δόγη, για να ακολουθήσει, στη συνέχεια, η πόλη *που κυβερνούσε όλες τις υπόλοιπες* (Βιλλαρδουίνος, § 128, σελ. 71). Έχει αποδοθεί στον Δάνδολο ο κυρίαρχος ρόλος στις δολοπλοκίες που προηγήθηκαν των γεγονότων αλλά έχει επίσης καταδειχθεί ότι οι πρωτοβουλίες του περιορίζονταν από το Σύνταγμα της Βενετίας. Αν ο Δάνδολος διηύθυνε τις διαπραγματεύσεις, το έκανε με τη σύμφωνη γνώμη του Συμβουλίου. Με αυτή την επιφύλαξη μπορεί να γίνει δεκτό

ότι πήρε τον ηγετικό ρόλο στις διαπραγματεύσεις που κατέληξαν στην άλωση της Κωνσταντινούπολης. Ήταν άλλωστε εκείνος ο οποίος στο πολεμικό συμβούλιο, που ακολούθησε την κατάληψη της Ζάρας, υποστήριξε πως ο δρόμος για τους Αγίους Τόπους περνούσε από την Κωνσταντινούπολη.

Κύριος υπεύθυνος και διαπραγματευτής ή όχι, συμμέτοχος ή ηγέτης στη λήψη των αποφάσεων, ο Δάνδολος δεν αρκέστηκε σε αυτό το ρόλο αλλά, παρά την ηλικία του, έλαβε ενεργό μέρος στις μάχες που προηγήθηκαν της άλωσης:

> *... μπορείτε ν' ακούσετε μια θαυμαστή παλληκαριά: ότι ο δούκας της Βενετίας που ήταν γέρος άνθρωπος και καθόλου δεν έβλεπε, ήταν πάνοπλος στην πλώρη της γαλέρας του και κρατούσε το λάβαρο του Αγίου Μάρκου μπροστά του· και φώναξε στους δικούς του να τον φέρουν στη στεριά, αλλιώς θα τους τιμωρούσε άσχημα. Και κάνανε τόσο καλά τη δουλειά που άραξε στη στεριά η γαλέρα· και πήδηξαν έξω και φέρανε το λάβαρο του Αγίου Μάρκου στη στεριά και το στήσανε μπροστά του* (Βιλλαρδουίνος, § 173, σελ. 88).

Μετά την κατάληψη της Βασιλεύουσας, του προσφέρθηκε από τους αρχηγούς της σταυροφορίας το στέμμα. Ο Δάνδολος αρνήθηκε για να μην παραβεί τους νόμους της πατρίδας του. Έλαβε από τον νέο αυτοκράτορα Βαλδουίνο τον τίτλο του δεσπότη και εγκαταστάθηκε στην Κωνσταντινούπολη. Το 1205 πήρε μέρος στην καταστροφική εκστρατεία εναντίον των Βουλγάρων και πέθανε λίγο αργότερα. Ενταφιάστηκε στην Αγία Σοφία, εκείνος που είχε εδραιώσει την πολιτική και εμπορική δύναμη της Βενετίας στην Ανατολή.

Ένας από τους κύριους αρχηγούς της σταυροφορίας και μετέπειτα βασιλιάς της Θεσσαλονίκης (1204-1207) ήταν ο *Βονιφάτιος Μομφερρατικός* (1154-1207). Λομβαρδός ηγεμόνας, γιος του Γουλιέλμου Β', μαρκήσιου του Μομφερράτου (ΒΔ Ιταλία) και της Ιουλιέττας της Αυστρίας, έγινε ο ίδιος μαρκήσιος το 1192. Ήταν προικισμένος με όλα τα ιπποτικά χαρίσματα (ωραίο παράστημα, ανδρεία, πνευματική καλλιέργεια) και πριν πάρει μέρος στην Δ' Σταυροφορία είχε διακριθεί σε πολέμους στη Σικελία και τη Γαλλία.

Όταν πέθανε ο αρχηγός της σταυροφορίας κόμης της Καμπανίας Θεοβάλδος (Thibaut), και οι συγγενείς του φάνηκαν απρόθυμοι να τον διαδεχθούν στην ηγεσία της, ο Βιλλαρδουίνος πρότεινε τον γνώριμό του και φίλο Βονιφάτιο. Είναι χαρακτηριστικό ότι τρία από τα αδέλφια του μαρκήσιου είχαν συνδέσει τις τύχες τους με την Ανατολή· ο Ραϊνέριος (Reiner) ήταν γαμπρός του Μανουήλ Κομνηνού και ο Κονράδος (Conrad) είχε επίσης συγγενικούς δεσμούς με την αυτοκρατορική οικογένεια και είχε ανακηρυχθεί βασιλιάς της Ιερουσαλήμ. Τέλος, ο πρω-

τότοκος της οικογένειας Γουλιέλμος Μακρυσπάθης (Guillaume Longue-Épée) είχε ονομαστεί κόμης της Ιόππης και της Ασκάλωνος. Ο Βονιφάτιος λοιπόν ήταν γνώστης των συνθηκών που επικρατούσαν στο Βυζάντιο και στους Αγίους Τόπους. Ήταν όμως φίλος και υποτελής του αυτοκράτορα της Δύσης και βασιλιά της Γερμανίας, Φιλίππου της Σουηβίας, που ήταν εχθρός του πάπα Ιννοκέντιου. Ήταν ακόμη γαμπρός του νεαρού Αλεξίου Αγγέλου, γιου του βυζαντινού αυτοκράτορα Ισαάκιου Β΄, καθώς είχε νυμφευθεί την αδελφή του Θεοδώρα.

Όταν τον Ιούνιο του 1201 δέχθηκε στο Σουασόν την αρχηγία της σταυροφορίας, ίσως αισθανόταν ήδη στο μέτωπό του το βάρος του αυτοκρατορικού στέμματος. Αν πιστέψουμε τον Ροβέρτο του Κλαρί, ο Βονιφάτιος κατέβαλε περισσότερες προσπάθειες από όλους για να κάμψει και τις τελευταίες αντιστάσεις των σταυροφόρων προκειμένου να κατευθυνθούν εναντίον της Κωνσταντινούπολης.

Και αν οι Δυτικοί που προαναφέρθηκαν κίνησαν τα νήματα της ιστορίας για την οργάνωση και την εξέλιξη της Δ΄ Σταυροφορίας, άξιοι μνείας είναι και εκείνοι στους οποίους οφείλουμε τις γνώσεις μας για τα γεγονότα και συμπληρώνουν την εικόνα του βυζαντινού ιστορικού Νικήτα Χωνιάτη, ιδίως για τις διαπραγματεύσεις Σταυροφόρων, Βενετών και πάπα, όπως και για τον τρόπο διεξαγωγής των επιχειρήσεων γύρω από τα τείχη της Κωνσταντινούπολης και τον προσδιορισμό των υπευθύνων της εκτροπής του στόχου. Οι χρονικογράφοι αυτοί είναι ο Γοδεφρείδος Βιλλεαρδουίνος και ο Ροβέρτος του Κλαρί.

Ο *Γοδεφρείδος Βιλλαρδουίνος* (Godefroi de Villeardouin, Geoffroy de Villehardouin) γεννήθηκε γύρω στα 1150 στο φέουδο της οικογένειας Ville Hardoin στην Καμπανία, κοντά στην πόλη Troyes. Η οικογένειά του ανήκε στην ανώτερη αριστοκρατία και ο Γοδεφρείδος υπήρξε στρατάρχης (maréchal) της Καμπανίας, με αρμοδιότητες την επίβλεψη της κομητείας, την προετοιμασία των εκστρατειών και την αναπλήρωση του ηγεμόνα της σε ό,τι αφορούσε τη διοίκηση της κομητείας. Από τη θέση αυτή πήρε μέρος στις διαπραγματεύσεις για τη συμμετοχή των Βενετών στη σταυροφορία και την εκλογή του Βονιφάτιου του Μομφερρατικού ως στρατιωτικού αρχηγού της, και αργότερα στη ρύθμιση των σχέσεων των σταυροφόρων αρχηγών, ώσπου τελικά αναδείχθηκε στρατάρχης της Ρωμανίας. Βέβαια, είχε πρόσβαση στα έγγραφα της γαλλικής πλευράς και γνώριζε τις αντιλήψεις των αρχηγών. Αν και εχθρικός προς τη Ρωμανία, στο έργο του δεν εκτρέπεται σε παραπληροφόρηση και η αφήγησή του θεωρείται αξιόπιστη. Δεν κρύβει τον θαυμασμό του για την Κωνσταντινούπολη, ενώ δεν φαίνεται να είχε επαφές με τον ελληνικό πληθυσμό. Τονίζει την τόλμη, γενναιότητα, αποφασιστικότητα των Φράγκων κυρίως ιπποτών· άλλωστε τα πρόσωπα που κατονομάζο-

νται ανήκουν κατά μέγιστο μέρος στη γαλλική αριστοκρατία, υψηλότερη και μέση. Παραδίδει συστηματικά ακριβείς χρονολογίες με ορόσημο το χριστιανικό εορτολόγιο, παρέχει τοπογραφία των στρατιωτικών μετακινήσεων και της τακτικής. Εμφορείται από την ψυχολογία του νικητή-πολεμιστή και δεν περνάει από τον νου του, όπως άλλωστε και κανενός σταυροφόρου ηγέτη, το χάος που έφεραν σε μια ελεύθερη χριστιανική ειρηνική χώρα, ούτε πώς θα αντιμετωπιζόταν το κενό που ανέκυψε με την ανελέητη καταστροφή της Ρωμανίας από τους, έτοιμους να επεκταθούν, μουσουλμάνους. Πέθανε ανάμεσα στα 1212 και 1218, χωρίς να επιστρέψει ποτέ στην πατρίδα του.

Για τη ζωή του *Ροβέρτου του Κλαρί* (Robert de Clari ή Clary) του «φτωχού ιππότη», όπως αυτοπροσδιορίζεται, ελάχιστα πράγματα είναι γνωστά, και αυτά μέσα από το έργο του. Ακόμη λιγότερα μπορούμε να υποθέσουμε από νύξεις του ίδιου.

Καταγόταν από την περιοχή της Πικαρδίας στη Βόρεια Γαλλία και ήταν ένας από τους «Αμιενέζους ιππότες». Η καταγωγή του τον κατατάσσει στο στράτευμα του Ούγου Δ΄ του Σαιν-Πολ (1174-1205) και πιο συγκεκριμένα υπό τις άμεσες διαταγές του Πέτρου της Αμιένης, άρχοντα του Βινακούρ – στενού συγγενή (πιθανότατα ανιψιού) του κόμη Ούγου. «Ο καλός και γενναίος» αυτός άρχοντας, όπως τον αποκαλεί ο Ροβέρτος θρηνώντας το θάνατό του, πρέπει να ήταν ο άμεσος αυθέντης (seigneur) του χρονικογράφου, προς τον οποίο όφειλε να δώσει όρκο πίστης. Ο Πέτρος της Αμιένης κατέχει ξεχωριστή θέση στη διήγηση του Κλαρί, όπου περιγράφεται ως μεγάλος σταυροφόρος ηγέτης, με ιδιαίτερη δράση κατά τις επιθέσεις στα τείχη της Κωνσταντινούπολης και την εκπόρθηση της Πόλης το 1204. Η πατρίδα του Ροβέρτου, η Αμιένη, επέδρασε καθοριστικά στον τρόπο σκέψης του και του χρησίμευσε ως μέτρο σύγκρισης με τα νέα πολιτιστικά δεδομένα και τις καινούργιες προσλαμβάνουσες παραστάσεις.

Το όνομα του πατέρα του μας είναι άγνωστο, μπορεί όμως κανείς εύκολα να συμπεράνει ότι ήταν και ο ίδιος ιππότης, στο κατώτερο σκαλί της αριστοκρατικής ιεραρχίας, και πως κληροδότησε το μικρό του φέουδο στον πρωτότοκο, κατά πάσα πιθανότητα, ή έστω μεγαλύτερο επιζήσαντα, γιο του, τον Ροβέρτο. Είχε τουλάχιστον ένα μικρότερο αδελφό, τον Αλώμ, που ήταν κληρικός, φαινόμενο αρκετά συνηθισμένο στους φτωχότερους φεουδάρχες που έστρεφαν τα μικρότερα παιδιά τους στην εκκλησιαστική σταδιοδρομία ώστε να μη μείνουν ακτήμονες.

Η σταδιοδρομία του Ροβέρτου του Κλαρί ώς την εποχή της Δ΄ Σταυροφορίας είναι σκοτεινή και δύσκολο να ανιχνευθεί μέσα από τα λιγοστά στοιχεία που γνωρίζουμε για το άμεσο περιβάλλον του· εξίσου άγνωστη είναι και η ηλικία του

χρονικογράφου κατά την εποχή της εκστρατείας. Γνωρίζουμε ότι έγινε σταυροφόρος την άνοιξη κατά πάσα πιθανότητα του 1200, μαζί με τους άρχοντες της περιοχής της Πικαρδίας. Ήταν όμως αυτή η πρώτη φορά που «φορούσε το σταυρό» και έβγαινε έξω από τα όρια της πατρίδας του; Έχει υποστηριχτεί το ενδεχόμενο ο Ροβέρτος να είχε ακολουθήσει με το εκστρατευτικό σώμα του κόμη Ούγου του Σαιν-Πολ ή ακόμη νωρίτερα την πορεία της Γ΄ Σταυροφορίας στην Παλαιστίνη.

Μετά την άλωση της Πόλης παρέμεινε στη Ρωμανία, τουλάχιστον ώς το 1216, έτος θανάτου του αυτοκράτορα Ερρίκου, και στη συνέχεια επέστρεψε στη Γαλλία, οπότε και αποφάσισε να καταγράψει τις αναμνήσεις του. Πέθανε λίγο αργότερα. Το χρονικό του *Η άλωση της Κωνσταντινούπολης* (*La prise de Constantinople*) καταγράφει τα γεγονότα με αφέλεια, γλαφυρότητα και ελεύθερη έκφραση των συναισθημάτων του προσκυνητή-πολεμιστή σε όλη τη διάρκεια της εκστρατείας. Μας γνωρίζει τα ιδεώδη των ιπποτών της εποχής, την τιμή, το χρέος, την κοινωνική διαφορά, τον σεβασμό στις αξίες, τον θαυμασμό του γενναίου αλλά και την απίστευτα σύντομη ζωή τους, τους κινδύνους και την έλλειψη προστασίας. Είναι εμφανής η διαφορά του δυτικού αφηγητή από τους δόκιμους βυζαντινούς ιστορικούς της εποχής των Κομνηνών με την υψηλή παιδεία και τη γενικότερη θεώρηση του ιστορικού γίγνεσθαι. Ωθούμενος ο Ροβέρτος από περιέργεια και έμφυτη παρατηρητικότητα, προσέχει και μεταφέρει διάφορες λεπτομέρειες που μας αποκαλύπτουν έναν άλλο κόσμο. Αδέσμευτος, όπως παρουσιάζεται, φανερώνει τις προθέσεις των πρωταγωνιστικών προσώπων όταν επαναλαμβάνει ότι ο Βονιφάτιος Μομφερρατικός επέμενε να κατευθυνθεί η σταυροφορία προς την Κωνσταντινούπολη, καθώς και την ανάλογη πρόθεση του δόγη. Οι φάσεις στην πολιορκία της Κωνσταντινούπολης, η διάταξη των πλοίων και η κατανομή των πολεμιστών εκτίθενται με τρόπο που καθιστούν κατανοητή την εξέλιξη της επίθεσης και μαρτυρούν εγκυρότερη γνώση της πολεμικής τέχνης από τον «φτωχό-ιππότη». Άξιες προσοχής είναι και οι παρατηρήσεις του για τις στολές στη βυζαντινή αυλή και η περιγραφή των αξιοθέατων της Βασιλεύουσας (εκκλησίες, κολόνες, πύλες, Ιππόδρομοι, αυτοκρατορικά παλάτια, μοναστήρια).

Το έργο του είναι ανακριβές σε πολλά σημεία και γεμάτο λάθη. Αυτό οφείλεται πιθανότατα στην έλλειψη σφαιρικής εικόνας των γεγονότων, με δεδομένη τη χαμηλή θέση του στο στράτευμα.

Ο πρώτος λατίνος αυτοκράτορας της Κωνσταντινούπολης ήταν ο *Βαλδουίνος κόμης της Φλάνδρας και του Αινώ* ένας από τους μεγαλύτερους Γάλλους φεουδάρχες του 12ου-13ου αιώνα. Γιος του Βαλδουίνου Ε΄, κόμη του Αινώ, και

της κόμισσας της Φλάνδρας, Μαργαρίτας, διαδέχθηκε το 1194 τη μητέρα του ως κόμης της Φλάνδρας (Βαλδουίνος Θ΄, 1194-1206) και τον επόμενο χρόνο τον πατέρα του ως κόμης του Αινώ (Βαλδουίνος ΣΤ΄, 1195-1206). Γυναίκα του ήταν η Μαρία, αδελφή του Θεοβάλδου Γ΄ της Καμπανίας.

Σταυροφόρος έγινε στις 23 Φεβρουαρίου 1200, και το 1202 ξεκίνησε και αυτός με τα στρατεύματά του για την Δ΄ Σταυροφορία. Μετά την κατάληψη της Κωνσταντινούπολης εκλέχτηκε, από ένα δωδεκαμελές συμβούλιο, με τη βαρύνουσα ψήφο των Βεντών, αυτοκράτορας και στέφτηκε στην Αγία Σοφία στις 16 Μαΐου 1204 με όλη τη μεγαλοπρέπεια του βυζαντινού τυπικού.

Στο ταραγμένο διάστημα που ακολούθησε τη στέψη του, πολέμησε για την εδραίωση της κυριαρχίας του και για την επέκταση του κράτους του. Σε μάχη εναντίον των Βουλγάρων τον Μάιο του 1205 συνελήφθη αιχμάλωτος από τον τσάρο Καλοϊωάννη και έκτοτε η τύχη του παραμένει άγνωστη. Δημιουργήθηκαν θρύλοι γύρω από τη μετέπειτα ζωή του και τον τρόπο του θανάτου του. Άλλοι πίστεψαν πως ο τσάρος τον ελευθέρωσε και τον άφησε μέσα σε ένα δάσος, άλλοι πως γύρισε στη Φλάνδρα και ζούσε ως ερημίτης, ο οποίος στις 18 Μαΐου του 1225 φόρεσε αυτοκρατορικό στέμμα και έγινε δεκτός με ενθουσιασμό από τον λαό. Τελικά αποδείχθηκε πως επρόκειτο για τυχοδιώκτη που λίγο αργότερα συνελήφθη και καταδικάστηκε σε θάνατο. Πολλοί όμως δεν έπαψαν να πιστεύουν πως αυτός ήταν ο πραγματικός Βαλδουίνος.

Στην άλλη πλευρά, στην κεφαλή της βυζαντινής αυτοκρατορίας, οι συνθήκες που επικρατούσαν, απόρροια χρόνιων πολιτικών, κοινωνικών και οικονομικών συγκρούσεων, είχαν δημιουργήσει πρόσφορο έδαφος για εξωτερική επέμβαση. Προσωπικές αντιπαλότητες, ηγετική και στρατιωτική ανικανότητα των κατεξοχήν ταγμένων να προασπίζουν τα συμφέροντα του κράτους έδωσαν την ευκαιρία να εξυπηρετηθούν τα συμφέροντα του πάπα, που επεδίωκε την υποταγή της Ανατολικής Εκκλησίας, του δόγη, που επιζητούσε την αύξηση της οικονομικής επιρροής της Βενετίας στην Ανατολή σε βάρος των κύριων ανταγωνιστών, της Γένουας και της Πίσας, και των σταυροφόρων, που ήλπιζαν στα αμύθητα πλούτη, που επί τόσους αιώνες είχαν συγκεντρωθεί στη Βασιλεύουσα.

Η εξουσία, μετά τον βίαιο θάνατο του τελευταίου των Κομνηνών, Ανδρόνικου Α΄, βρισκόταν στα χέρια νέας δυναστείας, των Αγγέλων. Η οικογένεια Άγγελοι δεν ανήκε στις παλαιές «αριστοκρατικές» οικογένειες της αυτοκρατορίας. Είχε ξεκινήσει από τη Φιλαδέλφεια της Μικράς Ασίας χωρίς ιδιαίτερη οικονομική ή κοινωνική καταξίωση. Η τύχη όμως το έφερε και η μικρότερη κόρη του Αλέξιου Α΄ Κομνηνού, Θεοδώρα, πρόσεξε τον Κωνσταντίνο Άγγελο, ωραίο άντρα,

που βοήθησε με τον γάμο τους να ενσωματωθούν οι Άγγελοι στην άρχουσα δυναστεία και να κερδίσουν τιμές, πλούτη και αξιώματα. Επί Μανουήλ Α΄ η θέση τους είχε βελτιωθεί και μεταξύ αυτών υπήρξαν αρκετοί που πρωτοστάτησαν εναντίον του Ανδρόνικου Α΄. Η ενστικτώδης αντίδραση του Ισαάκιου, προκειμένου να σώσει τη ζωή του, να προσφύγει στην Αγία Σοφία τον έφερε στον αυτοκρατορικό θρόνο (12/9/1185).

Πρώτος της δυναστείας ο *Ισαάκιος Β΄ Άγγελος* (12 Σεπτεμβρίου 1185 – 8 Απριλίου 1195)· εύρωστος, μεσαίου αναστήματος, κοκκινομάλλης, ήταν γιος του Ανδρόνικου Δούκα Άγγελου και της Ευφροσύνης Κασταμονίτισσας. Γεννήθηκε τον Σεπτέμβριο του 1156 και πέθανε στα τέλη Ιανουαρίου ή στις αρχές Φεβρουαρίου του 1204. Από την πρώτη του σύζυγο, της οποίας δεν γνωρίζουμε την οικογένεια, απέκτησε τρία παιδιά και από τη δεύτερη, Μαργαρίτα-Μαρία, κόρη του βασιλιά της Ουγγαρίας Βέλα Γ΄, άλλα δύο. Η δεύτερη από τον πρώτο γάμο κόρη, Ειρήνη Αγγελίνα, παντρεύτηκε το Ρογήρο της Σικελίας, γιο του βασιλιά της Σικελίας Ταγκρέδου (1190-1194) και τελικά έγινε σύζυγος του αυτοκράτορα της Γερμανίας Φίλιππου του Σουηβού (1198-1208). Το τρίτο παιδί, ο μετέπειτα Αλέξιος Δ΄, γεννήθηκε περί το 1182/83.

Την άνοιξη του 1183, δύο χρόνια πριν την άνοδό του στον θρόνο, ο Ισαάκιος ήρθε αντιμέτωπος με τον βίαιο χαρακτήρα του Ανδρόνικου Α΄. Υπεύθυνος για την άμυνα της, εξεγερμένης εναντίον του αυτοκράτορα, Νίκαιας είδε τη μητέρα του, Ευφροσύνη Κασταμονίτισσα, προσδεδεμένη σε πολιορκητικό μηχάνημα. Η Ευφροσύνη επέζησε και θαυμάστηκε για την ευψυχία της, ο γιος της όμως δεν μπόρεσε να ξεχάσει το γεγονός «και μέσα σ' αυτό το κλίμα πώς να σφυρηλατηθεί αντίσταση κατά σταυροφόρων ή άλλων εισβολέων!» (Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινή Ιστορία*, τόμ. Γ1, σελ. 178).

Ο Ανδρόνικος Κομνηνός φέρθηκε τότε με επιείκεια στον Ισαάκιο, ίσως γιατί δεν τον θεωρούσε ικανό και επίφοβο αντίπαλο, αλλά μάλλον μέτριο και ασήμαντο. Δεν έγινε όμως το ίδιο τον Σεπτέμβριο του 1185, όταν ο έμπιστος του αυτοκράτορα Στέφανος Αγιοστρατίτης έσπευσε με όργανα ασφαλείας στο αρχοντικό του Ισαάκιου, που είχε θεωρηθεί ύποπτος. Η εξέλιξη ήταν απρόβλεπτη. Το υποψήφιο θύμα σκότωσε τον Αγιοστρατίτη και έτρεξε να ζητήσει άσυλο στην Αγία Σοφία. Το πλήθος που συγκεντρώθηκε αξίωσε τελικά την αναγόρευση του Ισαάκιου προκειμένου να απαλλαγεί από τον Ανδρόνικο. Στις 12 Σεπτεμβρίου ο Ισαάκιος έπαιρνε τα ηνία της αυτοκρατορίας.

Κανείς και τίποτε όμως δεν τον είχε προετοιμάσει για το καθήκον που ανέλαβε. Δεν είχε τα έμφυτα χαρίσματα ενός πραγματικού αρχηγού κράτους ούτε την κατάλληλη προετοιμασία και παιδεία. Χωρίς συγκεκριμένο πρόγραμμα εξα-

σκούσε μια πολιτική του εφήμερου. Υπήρξε ο αντίποδας του αυταρχικού Ανδρόνικου και άφησε ελεύθερη την εξέλιξη των πραγμάτων εναντίον των οποίων εκείνος είχε αγωνιστεί τόσο δραστήρια. Οι παλαιές αδυναμίες τις οποίες είχε αποκρύψει η λάμψη του εξωτερικού μεγαλείου των μεγάλων Κομνηνών εμφανίστηκαν τώρα σε όλη τους τη γυμνότητα και αποκαλύφθηκε με τρομακτική σαφήνεια η σαθρότητα του βυζαντινού κρατικού οργανισμού. Κανείς δεν τολμούσε να συγκρατήσει την κακή διαχείριση στην κεντρική και επαρχιακή διοίκηση. Η εξαγορά των αξιωμάτων, η δωροδοκία των υπαλλήλων και η καταπίεση των συλλεκτών των φόρων προσέλαβαν απεριόριστες διαστάσεις. Υπήρχε η διάδοση ότι ο ίδιος ο αυτοκράτορας πουλούσε τα αξιώματα όπως τα λαχανικά στην αγορά. Για τις εξαιρετικά λαμπρές τελετές του γάμου του με τη δεκάχρονη Μαργαρίτα, επέβαλε ειδικό φόρο στις επαρχίες προκαλώντας τη δυσαρέσκεια των υπηκόων του. Θεωρούσε την αυτοκρατορία, που του χάρισε η τύχη, ως προσωπική του ιδιοκτησία και διοικούσε το κράτος όπως διοικεί ένας γαιοκτήμονας τα κτήματά του. Χάρις στον ιστορικό Νικήτα Χωνιάτη, ο οποίος θέλησε να παρουσιάσει την ατμόσφαιρα των ανακτόρων, εξιστορώντας την προσωπική, κοινωνική και πολιτιστική δράση του ιδρυτού της δυναστείας, έχουμε μια ολοζώντανη αναπαράσταση της διαβίωσης στα ανάκτορα. Ο αυτοκράτορας, με ευχάριστες συντροφιές, απολάμβανε εκλεκτό φαγητό, γευόταν ευωδιαστά κρασιά και διασκέδαζε με πειράγματα και τραγούδια. Την εικόνα συμπλήρωναν μίμοι και γελωτοποιοί. Η αυλή των Αγγέλων δεν μαρτυρούσε την εδαφική συρρίκνωση της αυτοκρατορίας ούτε πρόδιδε τα οξυμένα εσωτερικά προβλήματα.

Σίγουρα κανείς δεν μπορεί να κατηγορήσει τον Ισαάκιο Β΄ για έλλειψη σθένους στην καταπολέμηση της βουλγαρικής επανάστασης. Δεν ήταν βέβαια ικανός πολιτικός· δεν ήταν όμως ούτε δειλός ούτε αδύνατος χαρακτήρας, όπως θέλουν γενικά να τον παρουσιάσουν. Σε ηλικία τριάντα ετών, όταν ανέβηκε στον θρόνο, είχε στρατιωτικές γνώσεις και σε αρκετές ευκαιρίες ηγήθηκε ο ίδιος των στρατευμάτων που πέτυχε να συγκεντρώσει. Αν και οι συνθήκες ήταν απελπιστικές, η έκβαση του πολέμου εναντίον των Νορμανδών και των Βουλγάρων φανερώνουν οπωσδήποτε ότι κατά τη βασιλεία του η αυτοκρατορία δεν ήταν τόσο ανίσχυρη στρατιωτικά όπως στα χρόνια του Ανδρόνικου.

Η χαλαρή άσκηση εξουσίας από τον Ισαάκιο δημιούργησε πρόσφορο έδαφος για αποστασία. Ενώ βρισκόταν στη Θράκη προετοιμάζοντας εκστρατεία εναντίον των Βλάχων-Βουλγάρων, συνωμότησαν συγγενείς στρατιωτικοί αριστοκράτες και αναγόρευσαν αυτοκράτορα τον αδελφό του, Αλέξιο (Γ΄). Μετά την αποτυχημένη προσπάθειά του να διαφύγει περνώντας τον Έβρο, ο Ισαάκιος συνελήφθη από τους διώκτες του, τυφλώθηκε και φυλακίστηκε μαζί με τον γιο

του Αλέξιο (Δ΄). Επιδιώκοντας την αποκατάστασή του στον θρόνο, ο τελευταίος θα οδηγήσει τους σταυροφόρους μπροστά στα τείχη της Βασιλεύουσας.

Στον θρόνο του Βυζαντίου βρέθηκε ένας ακόμη ανέτοιμος για το αξίωμα αυτοκράτορας ο, ώς τότε σεβαστοκράτορας, *Αλέξιος Γ΄ Άγγελος* (1195-1203), γιος και αυτός του Ανδρόνικου Δούκα Άγγελου και της Ευφροσύνης Κασταμονίτισσας.

Σημαντικό ρόλο στην αποδοχή του από τον λαό και τον κλήρο διαδραμάτισε η από το 1169 σύζυγός του, Ευφροσύνη Δούκαινα Καματηρή. Δυσοίωνα συμβάντα κατά τη διάρκεια της στέψης του δεν πτόησαν τον Αλέξιο, που άλλαξε το οικογενειακό όνομά του σε Κομνηνός.

Στα χρόνια της βασιλείας του, την οποία εξέλαβε ως *οὐκ ἐπιστασίαν ἔννομον ἀνθρώπων, ἀλλ' εὐπορίαν χλιδῆς καὶ ἀνέσεως παροχήν* (Νικήτας Χωνιάτης, σελ. 459), επιδεινώθηκε η ήδη κακή κατάσταση της αυτοκρατορίας. Ο πληθυσμός των επαρχιών λιμοκτονούσε κάτω από το βάρος της φορολογίας, αφού πολλαπλασιάστηκαν οι καταχρήσεις των εφοριακών και αυξήθηκαν οι απαιτήσεις της κυβέρνησης. Τεράστια ποσά απορροφούσαν η μανία για επίδειξη της αδιάφορης αυλής καθώς και οι πληρωμές σε ξένες χώρες, τις οποίες η ανίκανη κυβέρνηση έβλεπε ως αμυντικό όπλο εναντίον των ισχυρών αντιπάλων.

Στην πορεία και στην εξέλιξη της Δ΄ Σταυροφορίας συνέβαλαν άθελά τους οι δύο αδελφοί Άγγελοι, που προαναφέρθηκαν· την αφορμή όμως και το πρόσχημα για την επέμβαση των Δυτικών στην αυτοκρατορία της Ανατολής πρόσφερε ο νεαρός *Αλέξιος Δ΄ Άγγελος* (τέλη 12ου – αρχές 13ου αι., αυτοκράτορας 1203-1204), γιος του Ισαάκιου Β΄ από την πρώτη του γυναίκα.

Μετά την εκθρόνιση του πατέρα του από τον Αλέξιο Γ΄ φυλακίστηκε μαζί του, αλλά κατόρθωσε να αποφυλακιστεί, μεταμφιεσμένος να δραπετεύσει με ξένο πλοίο και να φθάσει στη Ρώμη (1201). Ύστερα από μια χωρίς αποτέλεσμα συνάντηση με τον πάπα προσχώρησε στην αυλή του Γερμανού βασιλιά Φίλιππου Σουηβού, όπου βασίλισσα ήταν η αδελφή του Ειρήνη. Ήρθε σε επαφή με τον δόγη της Βενετίας Ερρίκο Δάνδολο και με άλλους αρχηγούς της Δ΄ Σταυροφορίας, τους οποίους συνάντησε κατά την πολιορκία της δαλματικής πόλης Ζάρας. Αφελής και άπειρος, υποσχέθηκε γενναία οικονομική και στρατιωτική συνδρομή προκειμένου να τους πείσει να κινηθούν εναντίον της Κωνσταντινούπολης, και όχι εναντίον της Αιγύπτου όπως σχεδίαζαν. Ο ίδιος ο Δάνδολος, αποκαλύπτοντας τις σκέψεις του στους ηγέτες των προσκυνητών παραδέχθηκε: *έχουμε τώρα μια λογική αιτία για να πάμε στην Κωνσταντινούπολη, αν το εγκρίνετε,*

γιατί έχουμε μαζί μας το νόμιμο κληρονόμο του θρόνου (Ροβέρτος του Κλαρί, § 33). Έτσι, τον Ιανουάριο του 1203 ο Αλέξιος και οι σταυροφόροι έφθασαν στην Κωνσταντινούπολη, ανέτρεψαν τον Αλέξιο Γ' και αποκατέστησαν στον θρόνο τον Ισαάκιο Β', με συναυτοκράτορα τον Αλέξιο Δ'. Ο Ισαάκιος αναγκάστηκε να επικυρώσει με χρυσόβουλο τα υπεσχημένα στους Λατίνους. Πολύ σύντομα όμως η φιλολατινική πολιτική του Αλέξιου και η επιβολή στον λαό δυσβάστακτων φόρων προκάλεσαν λαϊκή εξέγερση.

Στο παλάτι οργανώθηκε συνωμοσία από τον *Αλέξιο (Ε') Δούκα τον Μούρτζουφλο.*

> *Και τότε είδανε οι Έλληνες, πως ήτανε σε τέτοιο πόλεμο με τους Φράγκους, που δεν υπήρχε καμιά περίπτωση για ειρήνη· και πήρανε απόφαση μυστικά να τον προδώσουν* [*τον Αλέξιο*]· *υπήρχε ένας Έλληνας που τούτος εδώ τον εκτιμούσε περισσότερο απ' όλους και πολεμούσε στις μάχες με τους Φράγκους όσο κανείς άλλος. Τούτος ο Έλληνας είχε το όνομα Μούρτζουφλος* (Βιλλαρδουίνος, § 221, σελ. 106).

Ο τελευταίος, πριν την κατάληψη της Κωνσταντινούπολης από τους Λατίνους, αυτοκράτορας του Βυζαντίου (Φεβρουάριος - Απρίλιος 1204) ήταν συγγενής των αυτοκρατορικών οίκων των Κομνηνών και των Αγγέλων, διατέλεσε, πριν ανεβεί στο θρόνο, πρωτοβεστιάριος της αυλής, και οφείλει το προσωνύμιό του στα σμιχτά φρύδια του. Αρχηγός της αντιλατινικής μερίδας, συνέλαβε και φυλάκισε τον αυτοκράτορα Αλέξιο Δ', που ήταν έτοιμος να παραδώσει στους στρατοπεδευμένους έξω από τη Βασιλεύουσα σταυροφόρους το παλάτι των Βλαχερνών, και ανακηρύχτηκε αυτοκράτορας. Στη συνέχεια διέταξε τον στραγγαλισμό του προκατόχου του καθώς και την εκτέλεση του Νικόλαου Καναβού, που ένα μήνα πριν (Ιανουάριος 1204) τον είχαν στέψει αυτοκράτορα ο κλήρος και ο επαναστατημένος λαός. Ο Αλέξιος ανέλαβε προσωπικά την άμυνα της Κωνσταντινούπολης και απέκρουσε την πρώτη έφοδο των σταυροφόρων. Αλλά στις 12 Απριλίου, όταν ύστερα από μια νέα, επιτυχημένη αυτή τη φορά, έφοδο οι Λατίνοι κατόρθωσαν να εισχωρήσουν στην πόλη, ο Αλέξιος εγκατέλειψε την άμυνά της και κατέφυγε στη Θράκη. Εκεί συγκρούστηκε με τον επίσης έκπτωτο αυτοκράτορα Αλέξιο Γ' Άγγελο, ο οποίος τον τύφλωσε. Αργότερα ο Αλέξιος Ε' κατέφυγε στην αυλή του αυτοκράτορα της Νίκαιας Θεόδωρου Α' Λάσκαρι. Αιχμαλωτίστηκε όμως κατά την πρώτη εκστρατεία των Λατίνων στη Μικρά Ασία (1204-1205) και μεταφέρθηκε στην Κωνσταντινούπολη, όπου εκτελέστηκε με κατακρήμνιση από την κορυφή του «κίονος» της Αγοράς του Ταύρου.

Ο εντοπισμός των προσωπικών χαρακτηριστικών των ηγετών της σταυροφορίας και των βυζαντινών ηγεμόνων που βρέθηκαν απέναντί τους, καθώς και η αφηγηματική εξιστόρηση της ατομικής πορείας του καθενός θεωρώ ότι συμβάλλουν στην επιγραμματική διατύπωση αιτίων και αποτελεσμάτων. Από τη μια πλευρά κινήθηκαν ένας ικανός, διορατικός πάπας και ένας υπερήλικας, σχεδόν τυφλός αλλά προικισμένος, δυναμικός και με πολιτικό νου δόγης της μεγάλης ναυτικής δύναμης της Μεσογείου· τις επιθυμίες και τη θέλησή τους ασπάστηκαν δυτικοί φεουδάρχες και απλοί, φτωχοί ιππότες με όνειρα για πλουτισμό και φιλοδοξίες για δύναμη και εξουσία. Από την άλλη πλευρά αντιπαρατέθηκαν βυζαντινοί αυτοκράτορες, ανέτοιμοι για τα καθήκοντά τους, που δεν πήραν τα μηνύματα των καιρών και δεν στάθηκαν στο ύψος των περιστάσεων. Οι διεθνείς συγκυρίες, οι εσωτερικές ανωμαλίες και η παρακμή των θεσμών στην αυτοκρατορία του Βοσπόρου οδήγησαν σε μία ιστορική νομοτέλεια.

Παρακινδυνευμένη αλλά ενταγμένη στο είδος εκείνο της σύγχρονης ιστοριογραφίας, όπου ψυχολογία και ανθρωπολογία παίζουν σημαντικό επικουρικό ρόλο στην κατανόηση των γεγονότων, θα ήταν και μια άλλου τύπου προσέγγιση, που σε μια πρώτη ανάγνωση ίσως φαντάζει ανεκδοτολογική: ο τυφλός δόγης, που όμως έβλεπε μακριά, ίσως πιο μακριά από όλους, προσφέρθηκε ή αποδέχτηκε να αποκαταστήσει στον βυζαντινό θρόνο τον τυφλό Ισαάκιο, ο οποίος όταν είχε τον όρασή του δεν μπόρεσε να δει γεγονότα και καταστάσεις έξω από την αυλή του, ενώ μετά την αποκατάστασή του στον θρόνο δεν είχε τη δυνατότητα να αντιληφθεί τις καταστροφές που ο πρώτος είχε προκαλέσει στη Βασιλεύουσα. Ο τελευταίος αυτοκράτορας του Βυζαντίου έχασε το φως του και έτσι όταν επέστρεψε στην Κωνσταντινούπολη δεν ήταν σε θέση να διαπιστώσει *ιδίοις όμμασι* τη νέα πραγματικότητα. Ανήκει, ίσως, στα παράδοξα της μοίρας και της ιστορίας το γεγονός ότι εκείνοι που κίνησαν τα νήματα και εκείνοι που πρώτοι υπέστησαν τους κλυδωνισμούς έζησαν για μεγαλύτερο ή μικρότερο χρονικό διάστημα της ζωής τους στο σκοτάδι και αναγκάστηκαν να δημιουργήσουν μια εικόνα των καταστάσεων η οποία δεν αποτύπωνε την πραγματικότητα.